

Když má etnograf alergii aneb O těžkostech diskuse o antropologii s Jiřím Woitschem, například

Marek Jakoubek

PROLOG

V březnu roku 2016 proběhla na Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy série diskusních setkání věnovaných vzájemným vztahům evropské etnologie, sociokulturní antropologie, a folkloristiky (k důvodům a charakteru celé akce viz Янечек — Якоубек — Шима 2016). Setkání byla pořádána ve spolupráci se studenty, kteří rovněž tvořili nejpočetnější část posluchačstva. Měli nejspíše (a zcela pochopitelně) za to, že budou účastni akce, během níž bude form(ul)ován jak charakter zainteresovaných diskurzů, tak i vztahy mezi nimi, a to jak na úrovni epistemologicko-metodologické, tak sociální. Popravdě, myslel jsem si to také, i já jsem (zase) na chvíli uvěřil, že otevřená diskuse je právě tou platformou a médiem, jehož prostřednictvím a v jejímž rámci se odpovídající pozice tříbí, artikuluji a ustavují. Sen ovšem netrval dlouho, neboť ještě tentýž měsíc byla zablokována moje přihláška do České národopisné společnosti, a to kvůli „negativním postojům, které M. Jakoubek projevoval vůči oboru etnografie/etnologie z pozice sociálního/kulturního antropologa.“¹ Aneb, kdo má jiný názor, nesmí mezi nás. Než se s oponentem přit v diskusi, zamezíme mu k ní přístup. A bude (od něj) pokoj. Tento způsob zacházení, byť i s oponenty/kritiky zdá se mi poněkud nešťastným. O to mi ale teď nejde. Důvod, proč píšu tyto řádky je, že ono *obvinění*, které je jádrem celé kauzy, je bezdůvodné. A navíc — uvedené stanovisko, na jehož základě jsem k diskusi s národopisem raději vůbec neměl být připuštěn, je podle všeho jakousi kondenzovanou ozvěnou názorů formulovaných v roce 2011 J. Woitschem (Woitsch 2011). V reakci na Woitschův příspěvek jsem tehdy sepsal text, který ale nikdy nebyl publikován, a který se nyní stal nečekaně znovu aktuálním a tedy hodným zveřejnění. Kromě drobných úprav jej níže prezentuji v prakticky nezměněné podobě, jakou měl před oněmi dlouhými šesti lety. A doufám, že bude jasné, že to s mými názory na etnologii/etnografii je celé trochu jinak. Na ty, kdo dočtou až do konce, čeká bonus v podobě mých názorů na antropologii.

1 Zázpis ze 7. jednání Hlavního výboru ČNS, bod 3.; upraven slovosled. Později byla moje přihláška po hlasování členů Hlavního výboru ČNS přijata, což ovšem na tom, že v daném dokumentu je uvedená teze prezentována prostě a jednoduše jako fakt — bohužel — nic ne(z)mění.

Závěr své studie (Jakoubek 2011a) jsem argumentačně do značné míry vyhrotil právě proto, abych na pojednávané téma — tj. vztah etnografie a antropologie — vyvolal diskusi (na čemž jsem byl mj. s J. Woitschem domluven). Reakce Jiřího Woitsche příspěvkem do odpovídající diskuse nepochybně je, charakter odpovědi tohoto předního českého etnografa mladé generace na můj text však pro mne představuje zklamání, a to zejména proto, že dokládá absenci umění diskutovat, jímž jsou postiženy bezmála veškeré tuzemské pokusy o debatu o povaze antropologie, resp. etnografie z posledních let.

Jedním z nešvarů Woitschovy reakce, pro české diskutování skoro již typickým (srov. Burzová 2009), je tak například to, že namísto aby navázal na obecnou rovinu započaté diskuse a svou argumentaci věnoval etnografii, resp. *antropologii* coby badatelskému diskurzu tak, aby jeho teze měly širší platnost dotýkající se povahy oboru, zaměřuje J. Woitsch svou polemiku vlastně výhradně proti *antropologovi* (tj. M. Jakoubkovi), resp. jeho (domnělým) tezí, přičemž v některých polohách nabírá jeho argumentace povahy *ad hominem*. Uvedeným přístupem ovšem J. Woitsch současně zahazuje bezmála veškerý potenciál pro zajímavou diskusi s širším dopadem, týkající se charakteru dotyčných badatelských disciplín a odpovídající oborové praxe, a jeho text (resp. celá odpovídající debata) se zvrhává v handrkaci mezi Woitschem a Jakoubkem, zajímavou víceméně pouze pro čtenáře zabývající se z těch či oněch důvodů osobami uvedených protagonistů, což je, když nic jiného, tak přinejmenším škoda, resp. jedná se o (další) promarněnou příležitost.

Etnografický diskurz se ze strany některých českých antropologů dočkal v porevolučním období výrazných odsudků a ostrých výpadů, což ostatně J. Woitsch ve svém textu s patřičnými odkazy sám uvádí. Snad právě tato zkušenost způsobila, že na jakékoli (i jen domnělé) zpochybnění statusu etnografické disciplíny je J. Woitsch již takřkajíc alergický a reaguje značně a především zbytečně předrážděně, rozhodně pak nepřiměřeně odpovídajícímu podnětu. Podstatou dovětku mé stati — který vlastně *vůbec není kritikou* — byl nástin *jednoho z řady možných* rozdílů mezi etnografickým a antropologickým diskurzem, a to v intencích práce P. Veyna (Veyne 2010). Jádrem mé argumentace přitom tvoří obecný předpoklad (za kterým plně stojím), že etnografie a antropologie představují diskurzy odlišné a svébytné, které se právě díky této svébytnosti mohou vzájemně obohacovat, inspirovat a doplňovat (stran rozvinutějšího dokladu této pozice podpořeného rozbořením konkrétních oborových praxí viz Jakoubek 2012). O svébytnosti daných disciplín je přitom přesvědčen i J. Woitsch („... tak příbuzné a zároveň hluboce rozdílné obory“, píše /Woitsch 2011: 508/, s odkazem na svou starší práci /Woitsch 2004/). Je pravda, že odlišnost obou oborů byla v mém příspěvku v posledku vymezena *formulačně* spíše nešťastně („etnografie není věda“), nešlo ovšem o nic více ani méně než o analogon originální Veynovy teze, jemuž se šlo v započaté linii vyhnout jen stěží (jde o integrální součást Veynova výkladu, ba dokonce o jakési efektní, v podstatě ale jen *rétorické*, krédo dané publikace), kdy by takové opominutí bylo zcela účelové a v principu tedy nepoctivé a nefér. Naneštěstí právě uvedená teze zapůsobila na J. Woitsche jako rudý hadr na býka, takže reakce J. Woitsche se stala polemikou nikoli s mnou prezentovanými stanovisky, ale takřka výhradně s chimérou této jediné věty a celá potenciální diskuse tak byla svedena na scestí.

„Alergická“ reakce J. Woitsche se přitom týká především něčeho, co můj text rozhodně neobsahuje, a to *hodnocení* obou diskurzů. Woitsch vychází z (jednoznačně mylného) předpokladu, že antropologický diskurs je v mé stati „obecně a zcela apriorně považován ... samozřejmě za ‚lepší‘ [tedy lepší než diskurs etnografický — MJ.]“ (Woitsch 2011: 506), následně pak můj dovětek charakterizuje jako „ódu na jedinečnost a ‚všespasitelnost‘ antropologie“ (tamtéž: 508). Zde se ovšem J. Woitsch principiálně mýlí a podsouvá mi něco, co jsem nenapsal a nenapsal jsem to proto, že daná pozice je mi zcela cizí. Zastávat danou tezi by totiž v mém případě znamenalo mj. řezat si pod sebou větve, na které (byť jen dílem) dlouhodobě a rád sedím. Jak J. Woitsch sám dobře ví a neopomene i uvést, řada mých děl není ničím jiným než právě etnografií (Woitsch zmiňuje Jakoubek 2008, 2010a, 2010b, mohl by ale uvést i další), přičemž některá z nich toto deklaruji i přímo ve svém názvu (viz např. Budilová — Jakoubek 2005), nakonec — i text, jehož závěr je předmětem této rozpravy (Jakoubek 2011a) není ničím jiným než etnografií. Nedomnívám se přitom nikterak — a popravdě by to bylo značně podezřelé — že tato integrální součást mého díla je méně hodnotná, neřkuli — jak mi podsouvá Woitsch — *samozřejmě horší*, než antropologická část mé práce. Jsem si ale velice dobře vědom toho, že odpovídající skupiny textů vznikly za použití odlišných postupů, stojí na rozdílném konceptuálním podloží a v posledku vycházejí i z odlišného pojetí reality. Jedny bychom mohli klasifikovat jako antropologické, druhé jako etnografické. Navzájem se liší, nikoli však, že by jedny byly horší druhých. O co mi tedy v mém dovětku šlo, a co jsem se pokusil, pravda poněkud zkratkovitě, nastínit, bylo právě to, po čem volá J. Woitsch (tamtéž 2011: 509), tedy „uvědomění si zásadních teoreticko-metodologických rozdílů“ mezi oběma diskurzy. Jinak řečeno — uvedená teze má *metodologický*, nikoli *axiologický* charakter. Žádná „poprava“ etnografie, jak vyhroceně píše Woitsch, se tedy nekonala, nekoná a z mé strany ani konat nebude (vždyť by to byla dílem sebeboprava).

Můj text, opakují, v principu *vůbec není kritikou* (natož „výzvou k souboji“) tuto dimenzi mu značně nepodloženě a zbytečně přisoudil až J. Woitsch, patrně v rámci „obrané reakce“ související s jeho „alergií“. Zdá se přitom, že jedním z výrazných rysů této „obrané reakce“ je existence předem připravené pozice, zaujímané kdykoli se autor cítí ohrožen (jak už tomu přitom u alergií bývá, podnět může být ve skutečnosti zcela neškodný), uvedený proces bychom mohli příhodně nazvat alergickým apriorismem. Výhodou alergického apriorismu je, že dotýčný je vždy (již předem) připraven reagovat, nevýhodou je, že nevěnuje patřičnou pozornost podnětům, v daném případě tedy mému textu a tomu, co skutečně píše, konkrétně tady mým tezím o povaze etnografie. Woitsch se domnívá — a jeho polemika na daném předpokladu do značné míry stojí — že se na základě svého rozboru vyjadřují „o *celkové* povaze etnografie jako disciplíny“ (Woitsch 2011: 506; kurzíva dodána), resp. o „*celém* národopisném diskursu“ (Tamtéž, kurzíva dodána), obecně řečeno tedy o etnografii jako takové, resp. o etnografii vůbec. Tato recepce ovšem nekoresponduje s tím, co v mém textu opravdu je. Podívejme se, co skutečně stojí v jedné z klíčových sekcí daného textu; čtete zde, že

„...je-li cílem etnografie záznam zjevného, kdy fakta, o něž se etnograf zajímá, mají svou přirozenou organizaci, kterou etnograf nachází již hotovou, jakmile si zvolí

svůj předmět, a úsilí etnografy práce spočívá zachycení této organizace, pak etnografie nemá metodu *ve stejném smyslu*, v jakém tuto tezi vynesl Paul Veyne na adresu historie“ (Veyne 2010: 145; kurzíva dodána).

Klíčová jsou přitom ona slůvka „je-li [...] pak“ — ta totiž vymezují, o čem (tj. o jaké etnografii, resp. etnografické praxi) je řeč, a řeč zde není o etnografii vůbec, ale pouze o etnografii v naznačeném pojetí, o jinak vymezené etnografii můj text nehovoří, hovořit nechce a legitimně ani nemůže. Rovněž tak je závěrečné vyjádření stran etnografické metody fundováno právě oním „ve stejném smyslu“ — tj. jeho platnost je zcela vědomě a reflektovaně omezena pouze na pole vymezené konceptem P. Veyna. O něco dále, před zřejmě nejprovokativnější tezí mé stati, pak opět jasně uvádím: „podíváme-li se na situaci etnografie stejnou optikou, jakou se Paul Veyne dívá na historii...“ — odpovídající teze tedy platí jen a jen v rámci dané optiky, chcete-li, tak výkladového schématu (odvozeného z Veynova díla). Píše-li tedy J. Woitsch, že provádím „hodnocení celého oborového diskursu“ (Woitsch 2011: 506; kurzíva dodána), prostě se mýlí a mýlí se proto, že k mému textu přistupuje s alergickými apriorními očekáváními, která ovšem nekorespondují s obsahem mé studie. Stejná omezení jako v případě etnografie přitom explicitně zmiňuji i při komentářích týkajících se diskursu antropologického, i jeho vymezení je tedy platné, jak píší, pouze „v naznačeném schématu [rámovaném pojetím P. Veyna]“ (Jakoubek 2011a: 142). Jinak řečeno, ano, napsal jsem, že etnografie není věda (a dnes je mi již jasné, že to nebylo nejšťastnější), současně jsem ovšem uvedl, v jakém smyslu a kontextu není etnografie věda, což mj. činí většinu Woitschových výhrad neplatnými.

Soudě podle tónu, v jakém je jeho reakce psána, je zřejmé, že J. Woitsch se domnívá, že jeho polemika je spravedlivá, ostrá dikce a silná slova zasloužená, a že na takový výpad (termín, který J. Woitsch zvolil i do názvu svého příspěvku), spočívající, nastojte!, ve zpochybnění vědeckého statusu jeho oblíbené disciplíny, vlastně ani jinak reagovat nešlo. Tak tomu ale rozhodně není a J. Woitsch je se zcela jinými možnostmi vedení polemiky i v technicky vzato identických situacích dobře obeznámen (viz níže); volba tónu a výraziva jeho příspěvku tedy není ničím přirozeným, natož nutným, ale je jen a jen výrazem Woitschova vkusu, který — jak jsem naznačil výše — odráží bohužel především neschopnost vedení věcné rozpravy, pro české diskuse o etnografii a antropologii příznačnou. Například Woitschem samým citované dílo J. Horského (2011) přece v principu také není ničím jiným než reakcí na zpochybnění vědeckého statusu Horského domovské disciplíny (srov. Jakoubek 2011b), přičemž ale v jeho textu nenacházíme ani stopu po onom „spravedlivém“ rozhořčení, které tvoří podtón celého Woitschova příspěvku. Ba co víc — Horský ono zpochybnění *bere vážně* a dokonce jej sám domýšlí, aby pak, ale až pak, našel v rámci svého oboru sektory, resp. postupy, které před ním stojí. Možná tedy, že J. Woitsch si svou alergii vypěstoval do značné míry sám.

Bylo by možné pokračovat ve výčtu Woitschových pochybení ve vztahu ke skutečným pozicím mého textu, jakož i doložit, že jeho snaha přesvědčit čtenáře o pravdivosti jeho tvrzení je podložena spíše silnými formulacemi než argumenty a logikou výkladu, to však není mým cílem. Namísto dalších negací, resp. negací negací se naopak pokusím zachránit tuto diskusi pozitivním příspěvkem a tím ji navrátit

k původně zamýšlenému účelu. Tímto příspěvkem budíž prezentace pojetí antropologie v kondenzované podobě slovníkového hesla, vycházející z pozic mé diskutované studie (arci s vynecháním woitschovského alergenu)². Poskytne-li J. Woitsch výhledově obdobný útvar na konto etnografie, bude to přinejmenším dobrý začátek pro, doufejme, vydařenější diskusi někdy v budoucnu.

Antropologie je věda, jde tedy o *racionální počín*. Stejně jako všechny ostatní vědy i antropologie stojí na dvou pilířích — *pojmech* a *metodách*. Co se týče jejího pojmového aparátu, kromě několika speciálních oblastí (jako je např. teorie příbuzenství) jej víceméně sdílí s ostatními společenskovědními disciplínami. Naopak její metodologický arzenál ji od ostatních disciplín odlišuje mnohem více. Pokud jde o metody sběru dat, privilegovaným nástrojem je zde (dlouhodobý) *terénní výzkum*, jehož dominantní složku představuje *zúčastněné pozorování*. S tím úzce souvisí také to, že antropologové upřednostňují *mikroperspektivu*, která umožňuje zkoumat sociální fenomény tam, kde se rodí — ve sféře každodenních interakcí. To mj. také znamená, že antropolog *svá data vytváří sám* (resp. ve spolupráci s „domorodci“). Uvedeným metodologickým ukotvením se antropologie odlišuje od příbuzné disciplíny historie, pracující především s prameny psanými (a takto danými), týkajícími se především lidských společností *minulosti*.

V obecném rozvrhu věd náleží antropologie mezi *vědy společenské*, s výraznou inklinací k oborům *humanitním* — obecně vzato tedy antropologie spíše *interpretuje* (jako literární věda) než *vysvětluje* (jako fyzika). Na základě terénních výzkumů psané (antropologické) texty, mají tak v typickém případě interpretativní povahu; to znamená, že 1) jejich perspektiva je vždy odlišná od perspektivy informátorů — „domorodců“ a 2), popis není nikdy antropologovým cílem. První a druhé řečeno jinak: antropologie odhaluje to, co se skrývá za zjevným, jejím cílem je vyslovit skryté. Platí přitom, že *pochopit, znamená převést jeden typ skutečnosti na jiný*. Prostředkem, jak uvedených cílů dosáhnout, je pak především *analýza* (příčemž takřka nezbytná je v daném ohledu *přítomnost explicitní teorie*, resp. příslušné teoretické pozice). Tímto se pak antropologie liší od jiné své souputnice — etnografie (národopisu).

Jedním z dalších distinktivních rysů antropologie (který daný badatelský diskurz odlišuje především od sesterské sociologie) je, že antropolog *veškeré jednotlivé dílčí poznatky a zjištění vztahuje k celkové sociální struktuře* odpovídající společnosti. Ať již se tedy antropolog zabývá jakýmkoli partikulárním fenoménem, procesem, či institucí, chápe danou entitu vždy nikoli jako izolovanou a samostojnou, ale jako část sociálních struktur a ve vztahu k nim. Daný definiční atribut antropologie, zrodilví se v klasickém období tohoto oboru, bývá obvykle označován jako antropologický *holismus* a jedná se patrně o rys, o jehož platnosti pro soudobý antropologický diskurz jsou samotní dnešní antropologové přesvědčeni podle všeho nejméně. V jiném svém aspektu ovšem holismus znamená *aspiraci na popsání celku studované skupiny*; o platnosti nároku této verze holismu ovšem panují stejné pochybnosti jako v případě té předchozí; protože ale daný rys antropologii coby samostatný a svébytný obor konstituoval, nelze jej z našeho výčtu vynechat. V daném ohledu zbývá ještě doplnit,

2 Vzhledem k charakteru daného útvaru upouštím od odkazů na zdroje, třebaže některé formulace jsou buď přímou citací, nebo parafrází konkrétních prací; ostatně, kdo zná, ten pozná.

že výstup holisticky orientovaného výzkumu lze těžko prezentovat v rámci jiného formátu než *monografie*, kterou lze takto považovat — ve formálním ohledu — za nejvlastnější antropologův publikační počín.

Dlouhou dobu byla antropologie charakteristická svým zájmem o jiné (exotické) kultury a společnosti, než je společnost a kultura euroamerická. Právě v tomto kontextu sehrála antropologie důležitou roli v poukazu na skutečnost, že euroamerický způsob života a chápání světa není všeobecně sdíleným či univerzálním modelem, ale že se jedná pouze o výraz partikulární kulturní konstelace, jedné z mnoha možných. Uvedená zkušenost stála následně za formulováním konceptu *kulturního relativismu*, badatelské doktríny zapovídající hodnotová srovnání jednotlivých společností, resp. kultur (v typickém případě na základě srovnání s euroamerickým „vzorem“). S uvedeným rovněž, třebaže v jiné poloze, souvisí, že antropologie je podnikem majícím (být implicitně) *komparativní* povahu. Někteří by snad dokonce uvedli, že právě toto je, oč v antropologii jde — nahlédnout sebe sama v kontrastu k jiným, a tak se něco dozvědět o nás samých i o lidstvu jako takovém.

V dnešní době, kdy jinakost nabývá v globalizovaném světě odlišných podob, se antropologové zaměřili také na výzkum naší vlastní společnosti; ani v tomto případě však neopouštějí své metody a perspektivu. V této poloze pak antropologie představuje jednu z nejprogresivnějších společenských věd, zabývající se aktuálními fenomény jako etnicita, (trans)nacionalismus, multikulturalismus, migrace a řadou dalších. Právě takto orientované výzkumy a díla nám též nejlépe ukazují, že neexistují žádná specificky antropologická témata, resp. předměty zájmu, ale jen *antropologický přístup* (k jakýmkoli tématům).

PS: Tímto se rovněž zříkám pozic prezentovaných v textu Nešpor — Jakoubek 2004.

LITERATURA

- Burzová, P. 2009. „Argumentum ad hominem a zmátky okolo vedeckej poctivosti. Otázky jedného čitateľa. Diskuzní příspěvek.“ *Český lid* 96(2): 171–174.
- Budilová, L., Jakoubek, M. 2005. „Historicko-etnografický náčrt romské osady u obce Chminianske Jakubovany.“ *Lidé města* 15(1): 74–100.
- Horský, J. 2009. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha: Argo.
- Jakoubek, M. 2008. „Dějiny Vojvodova očima jeho obyvatelky. Edice Historyje rodu Čížkových a Karbulových Barbory Čížkové.“ *Český lid* 95(4): 383–399.
- Jakoubek, M. 2010a. „Vojvodovšti Češi očima svých sousedů.“ *Český lid* 97(3): 281–299.
- Jakoubek, M. 2010b. „Sesek — zapomenutá česká obec v Bulharsku.“ *Český lid* 97(2): 35–50.
- Jakoubek, M. 2011a. „Synopse materiálů k vojvodovskému svatebnímu folkloru.“ *Lidé města* 13(1): 105–144.
- Jakoubek, M. (2011b), „Horský, J. 2009. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, 2009, Praha: Argo, 340 s. (recenze)“, *Dějiny — teorie — kritika* 8(2): 384–387.
- Jakoubek, M. 2012. „Krátký diskurz na téma jedné věty I. Heroldové.“ *Dějiny — teorie — kritika* 9(1): 69–100.
- Nešpor, Z. R., Jakoubek, M. 2004. „Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi.“ *Český lid* 91(1): 53–79.

Veyne, P. 2010. *Jak se pišou dějiny*. Praha: P. Mervart.

Woitsch, J. 2011. „Odpověď nevědce vědci, aneb obrana etnografie proti výpadu Marka Jakoubka.“ *Lidé města* 13(3): 505–509.

Янечек, Петър — Якоубек, Марек — Шима, Карел. 2016. Между европейската етнология, социокултурна антропология и фолклористика (Дискусии в Института за етнология при Философския факултет на Карловия университет в Прага), *Български фолклор* Год. XLII, 2016, кн. 4, с. 424–437.

